

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ

Піднято проблему сучасних викликів регіонального розвитку, їх впливу як чинника загроз економічній безпеці. Економічна безпека розглядається як складна багаторівнева система, формування якої відбувається на різних рівнях ієрархії управління економікою: держава, сектор економіки, галузь (вид економічної діяльності) регіон, підприємство, місто, село, селище, об'єднана територіальна громада, особа. Визначено, що основними факторами економічної безпеки регіону є його внутрішнє і зовнішнє середовище. Проведена діагностика дозволила констатувати такі його характеристики, як: структурні дисбаланси, невідповідність напрямів регіонального інвестування визначеним пріоритетам, розрив ланцюга створення кінцевого продукту, асиметричність технологічного розвитку промисловості регіонів, проникнення на внутрішній ринок іноземних компаній, невідповідність системи інститутів цілям соціально-економічного розвитку регіонів.

Означено нові виклики регіонального розвитку, зокрема: поглиблення регіональних відмінностей у напруженості регіональних ринків праці; активізацію міграційних процесів; посилення відмінностей в інтенсивності структурних зрушень; зниження участі іноземного інвестування; інституційну і бюджетну децентралізацію; загострення проблем організації і фінансування соціальної сфери; поглиблення асиметричності в розвитку транскордонної інфраструктури, що вимагає побудови системи запобіжників зростанню загроз економічній безпеці.

Узагальнено методичні підходи до оцінки рівня економічної безпеки. Запропоновано кількісні і якісні індикатори оцінки результатів безпекозабезпечуючих заходів для всіх рівнів ієрархії: регіон, територіальна громада, підприємство, особа.

Визначено пріоритетні напрями управлінської діяльності щодо попередження загроз економічній безпеці. З огляду на сучасні виклики, до них віднесено: структурне реформування економіки, підвищення системоутворючої ролі державного підприємництва, міжрегіональне і міжмуніципальне співробітництво, модернізацію соціального захисту в контексті безпеки особи, підвищення безпеки підприємництва, посилення безпеки територіальної громади в умовах політичної, адміністративної, фінансової, фіскальної, економічної і екологічної децентралізації.

Обґрунтовано змістовні характеристики кожного з них. Визначено, що подальші наукові розвідки мають бути сконцентровані на емпіричному дослідженні результатів реалізації цих напрямів та виявленні бар'єрів інституалізації процесу забезпечення економічної безпеки.

Ключові слова: виклики регіонального розвитку, економічна безпека регіону, оцінка рівня економічної безпеки, загрози економічній безпеці.

JEL: E69, H70

© Алла Мельник, 2017.

Постановка проблеми. В умовах реалізації євроінтеграційних намірів України, неоднозначного перебігу процесів регіональної інтеграції зростає роль регіонів як суб'єктів міжнародних відносин, суб'єктів економічних відносин в національному вимірі та їх вплив на економічну безпеку держави. Це зумовлює увагу до регіонального рівня її дослідження.

Актуальність проблеми економічної безпеки регіонів зумовлена необхідністю забезпечення сталого розвитку в умовах обмеженості ресурсів регіону під дією різноманітних, часто несприятливих чинників зовнішнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти економічної безпеки регіонів досліджували: І. Недін, М. Бабяк, Т. Васильців, А. Мокій, М. Філіпчук, А. Сухоруков, О. Ляшенко, Ю. Ткаченко та ін. Зазначені автори обґрунтували багаторівневність формування економічної безпеки, визначили фактори, що впливають на неї в окремих секторах економіки, здійснили їх класифікацію, запропонували авторське трактування понятійного апарату.

Виділення раніше невирішених частин проблеми. Нові виклики, що постали перед регіонами, пов'язані з загостренням ситуації на сході України і проведенням адміністративно-територіальних перетворень, зокрема децентралізацією, ще не вивчені в контексті впливу на економічну безпеку і вимагають всебічного аналізу, що визначило вибір теми наукової розвідки.

Мета і завдання дослідження. Метою даного дослідження є діагностика сучасних викликів регіонального розвитку в Україні, виявлення їх впливу в контексті загроз економічній безпеці і визначення основних напрямів управлінської діяльності в контексті їх попередження і усунення.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи проблему по суті, варто окреслити рамки її вивчення, до яких логічно віднести: сутнісні характеристики та рівні економічної безпеки регіонів; зовнішнє середовище, що породжує виклики безпеці регіонів; фактори економічної безпеки; об'єкти економічної безпеки в регіоні; її моделі у світовій практиці.

Вивчення економічної літератури з даної проблематики свідчить, що економічна безпека є складною багаторівневою системою, формування якої відбувається на різних рівнях ієрархії управління економікою: держава, сектор економіки, галузь, регіон, підприємство, особа [1, с. 26]. Обираючи за основу рівень регіону, зазначимо, що наведені різними вченими визначення поняття економічної безпеки не викликають суттєвих заперечень. Так, зокрема, за визначенням А. Сухорукова економічна безпека регіону – це такий стан його економічного розвитку, який характеризується найбільш повним та раціональним використанням економічного потенціалу, здатністю до самовідтворення, захищеністю від впливу дестабілізуючих чинників, міцністю взаємозв'язків між елементами регіональної системи, що сприяє задоволенню економічних і соціальних інтересів населення регіону у площині загальнодержавних інтересів [2, с. 370–371]. О. Ляшенко стверджує, що економічна безпека регіонів має розглядатися як конвергентна похідна, яка не може не реагувати на загрози, що виникають на регіональному, загальнодержавному і глобальному рівнях [3, с. 210–217].

Іншими словами, зрозуміло, що визначальними факторами економічної безпеки регіону є його внутрішнє і зовнішнє середовище. Це впливає з теорії систем. Загроза економічній безпеці вимагає адаптації регіональної системи до зовнішнього середовища і його змін, що на думку дослідників економічних систем може здійснюватися через зміну параметрів, станів, властивостей системи або шляхом багаторівневих структурно-функціональних

перебудов [4, с. 59]. Звідси – необхідність оцінки взаємозв'язку сфер забезпечення економічної безпеки в самому регіоні, порівняння сили зв'язку між внутрішніми елементами системи із силою зв'язку елементів системи з зовнішнім середовищем.

Діагностика стану та тенденцій розвитку регіональних господарських систем, їх внутрішнього і зовнішнього середовища функціонування дозволяє константувати наступне.

Не зважаючи на економічні реформи, які проводились в Україні, економіці регіонів характерні значні структурні дисбаланси. Це зумовлено тим, що деформації, які мали місце в процесі реформування власності, не привели до створення сучасного технологічно-передового, конкурентоспроможного виробництва, здатного забезпечити матеріальний добробут і соціальні потреби населення регіонів. Якісні риси економіки в багатьох регіонах не покращились, а навіть погіршилися (структурно-технологічна відсталість, ресурсно-експортна орієнтація, значна залежність від джерел енергоресурсів, недостатня розвинутість виробництв для внутрішнього споживчого ринку, нерозвинутість інноваційної системи, недостатня розвинутість ринкової інфраструктури).

Де-факто пріоритети регіонального інвестування не відповідають пріоритетам, визначеним державними програмами і регіональними стратегіями. Має місце штучний рух капіталів внаслідок періодичного перерозподілу сфер політичного і економічного впливу еліт [5, с. 14]. Характерною є концентрація упродовж тривалого періоду потоків іноземного інвестування в центрах: Київ, Дніпропетровська, Київська і Харківська області, що супроводжується диспропорційністю і концентрацією основних коштів в цих регіонах, попри несприятливий загалом інвестиційний клімат в країні і дефіцит капітальних інвестицій в більшості регіонів.

Найнижчі обсяги капітальних інвестицій в 2012–2014 рр. мали місце у Чернівецькій, Херсонській, Закарпатській і Чернігівській областях. При середньому рості обсягу капітальних інвестицій в 2015 р., порівняно з 2014 р., 118,0% в таких регіонах, як: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська та Чернівецька області мало місце зменшення їх обсягу [8].

Розрив ланцюга створення кінцевого продукту, який мав місце в рамках колишніх (радянських) виробничо-господарських зв'язків (наприклад, Україна – Росія, Україна – Азербайджан тощо), не компенсувався формуванням нового ланцюга, зокрема в рамках виробничо-господарських зв'язків підприємств різних регіонів України.

Має місце асиметричність технологічного розвитку промисловості регіонів. Низькотехнологічні галузі промислового виробництва та переробки, що представляють III технологічний уклад, зосереджуються у Донецькій, Луганській, Полтавській, Запорізькій обл., середньо-технологічні – майже у всіх областях, середньо-високотехнологічні (V технологічний уклад) – у Київській, Харківській, Львівській і високотехнологічні (VI технологічний уклад) – у Київській, Харківській, Львівській обл. Така асиметрія концентрації технологічних укладів могла б бути використана для налагодження внутрішньої кооперації підприємств різних регіонів за умов посилення міжрегіональних зв'язків в Україні. За інших обставин (що вже має місце) це призводить до посилення зовнішніх зв'язків елементів системи (національної економіки) з елементами зовнішнього середовища і загострення економічних внутрішньоукраїнських суперечностей [6] і, як наслідок, загроз економічній безпеці.

Має місце проникнення на внутрішній ринок іноземних компаній, зокрема, ТНК із привнесенням своїх “правил гри”, які не завжди прийнятні для окремих регіонів з позицій їх інтересів, а в окремих випадках і національних інтересів.

Орієнтирами ТНК є нові ринки, технології та надприбутки. Саме ТНК фактично вирішують питання нового економічного і політичного поділу світу. До списку глобальних корпорацій, які представлені на українському ринку, можна віднести: Coca-Cola, Samsung, Nestle, Nokia, Toyota, Metro, Cash&Carry, British American Tobacco та ін. Характерно, що для ТНК із країн Європи і США найбільш привабливими є українська харчова промисловість, підприємства торгівлі, фінансовий сектор, фармацевтика, для російських ТНК і компаній – паливно-енергетичний комплекс, хімічна промисловість, металургія. При цьому варто зазначити, що паливно-енергетичний комплекс в економіці України має надзвичайно вагоме значення, що зумовлено великою потребою в енергоносіях і його істотною бюджетоформуючою роллю. Найбільшими російськими компаніями, що працюють в Україні, є: “ТНК”, “Лукоїл”, “Роснефть”, “Газпром”, “Ітера” та ін.

Можна згодитись з думкою дослідників даної проблеми, що “при перенасиченні певного порогу присутності” в середині країни, їх правила будуть домінуючими [7, с. 25], що для деяких регіонів (А. М.) може призвести до знекровлення вітчизняного бізнесу в цих регіонах. Крім того, негативний вплив ТНК та іноземних компаній, що створює загрози економічній безпеці нашої країни, проявляється в інтенсивному використанні сировинної бази, концентрації не вигідних для України видів економічної діяльності, порушенні в ряді випадків соціальних зобов’язань, уникненні сплати податків через механізми трансфертного ціноутворення, поглинання, а інколи – у банкрутстві вітчизняних підприємств.

Система інститутів не знаходиться у повній відповідності з цілями соціально-економічного розвитку регіонів і можливостями їх реалізації. Недостатньо розвинутими є інститут підприємництва, особливо малого і середнього, форми управління комунальною власністю, інститут державно-приватного партнерства. В системі малого бізнесу домінують мікро-підприємства (більше 80% в середньому у загальній кількості підприємств), які найбільш вразливі до ситуації на ринку.

Недостатньо результативним залишається транскордонне співробітництво, функціонування Єврорегіонів, що зумовлено причинами економічного, фінансового, організаційного, інституційного і законодавчого характеру.

До зазначеного слід додати нові виклики регіонального розвитку, які актуалізують проблему економічної безпеки :

1) поглиблення регіональних відмінностей демографічного розвитку, відмінностей у напруженості регіональних ринків праці, активізація внутрішньокраїнних і міжкраїнних міграційних процесів. За матеріалами Державної служби статистики, у 2016 р. при середньому рівні зайнятості 64,2% в таких регіонах, як Вінницька обл., він склав 57,9%, Івано-Франківській – 58,7%, Тернопільській – 59,1%, Чернівецькій – 54,7% [8]. Якщо перші два явища пов’язані з різним ступенем прояву таких факторів, як зміна вікової структури, скорочення чисельності молоді, урбанізація, переважання показника негативного природного приросту, то третє – обумовлене загостренням геополітичної ситуації, анексією Криму, військовим конфліктом на Донбасі, низьким економічним і соціальним розвитком ряду регіонів;

2) посилення відмінностей у направленості та інтенсивності структурних зрушень в окремих регіонах, що зумовлено різними причинами в різних регіонах (обмеженість фінансових можливостей для розвитку інноваційних видів економічної діяльності; відсутність реальних кроків щодо створення замкнутого циклу виробництва продукції з

високою доданою вартістю і збереження традиційних виробництв попри незадовільну кон'юнктуру на ринках експорту продукції металургійної, добувної і хімічної промисловості, що властиво для Донецької, Луганської, Запорізької, Дніпропетровської областей; втрата деякими видами економічної діяльності міжнародної конкурентоспроможності; недостатня діяльність місцевих органів влади в реалізації структурної політики). Інформація про структурні зрушення за регіонами України наведена в табл. 1.

Таблиця 1

**Структурні зрушення за регіонами України
(маса структурних зрушень в 2006–2015 рр., %)**

Частки видів економічної діяльності	Найбільші структурні зрушення в регіонах	Маса структурного зрушення	Частки видів економічної діяльності	Найбільші структурні зрушення в регіонах	Маса структурного зрушення	
Сільського господарства, мисливства і лісового господарства	Вінницька	+3,5	Транспорту, складського господарства, пошти	Донецька	+3,6	
	Запорізька	+4,1		Івано-Франківська	-3,8	
	Кіровоградська	+5,3		Кіровоградська	-3,5	
	Миколаївська	+7,5		Хмельницька	-3,2	
	Полтавська	+5,6		Середнє значення маси структурного зрушення		$\mu = +0,4$
Середнє значення маси структурного зрушення	Херсонська	+6,9	Фінансової діяльності	Дніпропетровська	-3,2	
	Хмельницька	+5,8		Одеська	-4,3	
	Тернопільська	+2,4		Кіровоградська	-3,5	
				Хмельницька	-3,2	
Середнє значення маси структурного зрушення	$\mu = +1,5$		Середнє значення маси структурного зрушення		$\mu = -0,2$	
Промисловості	Запорізька	-10,9	Операцій з нерухомим майном	Вінницька	+6,0	
	Івано-Франківська	-9,1		Волинська	+8,1	
	Київська	-8,9		Івано-Франківська	+7,4	
	Луганська	-13,1		Тернопільська	+7,7	
	Сумська	-15,7		Чернівецька	+8,7	
Середнє значення маси структурного зрушення	Хмельницька	-24,7	Середнє значення маси структурного зрушення		$\mu = +4,4$	
	Тернопільська	-5,6	Середнє значення маси структурного зрушення		$\mu = -8,1$	
	Середнє значення маси структурного зрушення		Освіти	Волинська	+2,1	
	Оптові роздрібною торгівлі, ремонту транспортних засобів, тимчасового розміщення і організації харчування	Донецька	+3,9	Охорони здоров'я	Закарпатська	+2,1
Дніпропетровська		+6,6	Харківська		+2,7	
Запорізька		+4,2	Хмельницька		+2,6	
Івано-Франківська		+4,8	Середнє значення маси структурного зрушення		$\mu = +0,7$	
Київська		+11,6	Будівництва	Рівненська	+1,2	
Середнє значення маси структурного зрушення	Львівська	+6,2	Будівництва	Чернівецька	+1,3	
	Одеська	+5,1		Середнє значення маси структурного зрушення		$\mu = +1,25$
	Сумська	+9,8		Кіровоградська	-3,7	
	Тернопільська	-1,4		Волинська	-3,5	
Середнє значення маси структурного зрушення			Миколаївська	-3,3		
	Середнє значення маси структурного зрушення		Середнє значення маси структурного зрушення		$\mu = -0,5$	

Примітка. Розраховано автором на основі [8].

3) зниження обсягу іноземного інвестування і недостатність власних інвестиційних ресурсів. Зокрема, у 2014 р. прямі іноземні інвестиції в регіони України порівняно з 2013 р. знизились з 4,5 млрд. дол. США до 410 млн. дол. США. За оцінками експертів невизначеність навколо військового конфлікту з Росією стримуватиме інвестиції в Україну;

4) масштабне витіснення української продукції з російського ринку і зниження позитивного ефекту від відкриття європейського ринку, що загалом супроводжується для регіонів втратою їх експортного потенціалу. Позитивна динаміка торгівлі з Європою з середини 2014 р. мала місце лише для Запорізької, Житомирської, Миколаївської, Сумської і Хмельницької областей [8];

5) інституційна та бюджетна децентралізація, яка супроводжується як позитивами, так і ризиками. До перших слід віднести перерозподіл повноважень, ресурсів на всіх рівнях влади, зростання можливості в дотриманні принципу субсидіарності, підвищення фінансової самостійності місцевих бюджетів, стимулювання територіальних громад до об'єднання, закріплення стабільних джерел і дохідної бази. До других – унеможливлення незалежності від Державного бюджету в зв'язку з залежністю виконання повноважень на рівні територіальних громад від отриманих трансфертів, недостатність ресурсів для утримання переданих об'єктів (лабораторних центрів, спеціалізованих медико-санітарних частин), посилення диференціації регіонального розвитку, поява горизонтальної бюджетної конкуренції між регіонами та горизонтального бюджетного дисбалансу [5, с. 59], домінування локальних інтересів над регіональними і загальнонаціональними тощо;

6) загострення проблем територіальної організації і фінансування соціальної сфери. Це, в першу чергу, стосується мережі закладів освіти, які розміщені неадекватно до наявного і потенційного контингенту дітей шкільного віку, що призводить до її низької ефективності, перевищення часто сум, які надходять до місцевого бюджету у вигляді освітньої субвенції. При середній вартості навчання одного учня в Україні у 9 тис. грн., в деяких сільських школах вона сягає 70–80 тис. грн. Зміни в організації фінансування охорони здоров'я через запровадження медичної субвенції зумовлюють проблему, пов'язану з тим, що вона визначається на основі формульних розрахунків за єдиними підходами для всіх територій, виходячи з фінансового нормативу бюджетної забезпеченості і корегуючих коефіцієнтів, що протягом певного період майже нівелюється. На фоні цього загострюється питання територіальної доступності освітніх і медичних послуг, що актуалізує проблему безпеки людини та пошуку варіантів її розв'язання;

7) посилення регіональної диференціації сукупних видатків місцевих бюджетів на соціальний захист (соціальне забезпечення та розмірів зазначених виплат). Дослідники даної проблеми вказують, що це зумовлює значні розбіжності в рівнях матеріального забезпечення осіб за територіальною ознакою, а концентрація підвищеного розміру цих виплат у регіонах з низьким рівнем їх соціально-економічного розвитку створює проблему надмірної матеріальної залежності їх мешканців від бюджетного забезпечення [5, с. 72];

8) спільною проблемою для регіонів є консервація, а в деяких випадках і погіршення умов життєдіяльності, особливо на сільській території, що пов'язано з незадовільним станом соціальної і соціально-побутової інфраструктури, подальшою її руйнацією і вимагає міжрегіонального пошуку шляхів її розв'язання. За даними державних статистичних спостережень сільських населених пунктів, проведених Державною службою статистики у 2014 р., 31,7% домогосподарств у сільській місцевості були забезпечені житловою

площею нижче санітарної норми, для сільської місцевості характерна низька якість житла. Зношеність основних засобів житлово-комунального господарства загрожує екологічними і технологічними катастрофами, лише 22% сіл забезпечені центральним водопостачанням, 1,9% загальної кількості сіл були обладнанні каналізацією, 21,1% стічних вод скинуто у природні водоймища без очищення, нерозвинута система поводження з відходами [8];

9) поглиблення асиметричності в розвитку прикордонної технічної і соціальної інфраструктури в регіонах України і сусідніх Польщі, Словаччини, Чехії, Угорщини, що погіршує не лише рівень транскордонного співробітництва, але й використання транзитних можливостей України, розвитку туризму.

В сукупності це вимагає чіткого визначення концептуальних засад формування системи запобіжників зростанню загроз економічній безпеці.

На наш погляд, в основу її побудови має бути покладено: аналіз стану території за рівнем економічної безпеки; визначення складових, які важливо врахувати при інтегральній оцінці; вибір індикаторів та виявлення їх взаємозв'язку; визначення основних сфер забезпечення економічної безпеки.

Аналіз стану території за рівнем економічної безпеки носить переважно моніторинговий характер і опирається на визначену систему індикаторів. Методику розрахунку рівня економічної безпеки (від 2.03.2007 р.) було запропоновано Міністерством економіки України. В її основу покладено визначення інтегрального показника економічної безпеки на основі множини індикаторів, означення їх порогових (граничних) значень і здійснення нормалізації, визначення вагових коефіцієнтів і розрахунок інтегрального індексу. Аналітична база включає одинадцять видів безпеки (макроекономічна, бюджетна, валютна, грошово-кредитна, боргова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, енергетична, соціальна, науково-технологічна, виробнича), за кожним з яких наведена спрощена система індикаторів.

Попри спробу забезпечення системного підходу до розв'язання проблеми оцінки економічної безпеки, запропонована методика де-факто не забезпечує комплексність оцінки з позицій єдиного національного інтересу (за кожним з видів стоїть конкретне відомство, а, відповідно, незважаючи нібито на системність, не задовольняє інтереси їх як суб'єктів управління через неузгодженість цілей, що часто має місце). В Методиці розглядаються показники переважно макроекономічного характеру, які в ряді випадків неприйнятні для територіального рівня формування економічної безпеки. Запропонована сукупність показників не дає відповіді для оцінки рівня збалансованого структурного розвитку регіону як важливого критерія забезпечення економічної безпеки. В Методиці не враховано багаторівневості економічної безпеки як системи, що формується на різних рівнях ієрархії управління економікою: держава, сектор економіки, галузь, регіон, підприємство, особа.

Ряд дослідників, зокрема В. Бушуєв, Н. Воропай, А. Мاستапанов та ін., а також вчені Національного інституту проблем міжнародної безпеки пропонують для усунення цього недоліку показники, які враховують специфіку території [9, 10]. Методологію ієрархічного оцінювання стану економічної безпеки держави і її регіонів пропонують: В. Степашко, І. Мельник, Т. Кваша, Р. Волощук. Для оцінювання автори також вважають за можливе використання інтегрального індексу, який певним чином інтегрує первинні показники і визначається на статистичній оцінці їх значень [11, с. 210].

Відзначаючи позитивно вказані спроби формування інформаційної бази для прийняття управлінських рішень щодо усунення загроз економічній безпеці регіону, вважаємо, що запропоновані методичні підходи не достатньою мірою враховують сучасні виклики регіонального розвитку, зазначені вище.

До уваги мають бути прийняті два важливих аспекти проблеми: врахування результативності впливу регіональних перетворень на економічну безпеку адміністративно-територіальної одиниці (міста, селища, села), об'єднаної територіальної громади; визначення безпекозабезпечуючих напрямів функціональної управлінської діяльності в регіоні.

Що стосується першої проблеми – враховуючи цілі сталого розвитку, процеси територіальних перетворень, вважаємо, що сукупність критеріїв та індикаторів має адекватно відображати як кількісну, так і якісну сторону цих процесів. Зокрема, найбільш об'єктивним кількісним індикатором результативності впливу розвитку (зростання, зміна якості, структурні зміни) на економічну безпеку регіону міг би стати, на наш погляд, показник підвищення питомої ваги кінцевого продукту в загальній кількості продукції, міста, села, що виробляється на його території. Щодо впливу на економічну безпеку об'єднаної територіальної громади – приріст частки доходів місцевого бюджету за рахунок власних джерел в загальній сумі доходів місцевого бюджету; на економічну безпеку підприємства – зниження рівня адміністративного тягаря, економічну безпеку особи – зниження рівня бідності до рівня нижче середнього у світі. Водночас якісними індикаторами могли б бути визначені характеристики щодо негативного впливу сучасних викликів регіонального розвитку, як от загроза зростання безробіття, напруженості регіональних ринків праці в деяких регіонах через неконтрольований механічний приріст трудових ресурсів в містах Київ, Дніпро, Запоріжжя, викликаний потоком переселенців з територій Донецької і Луганської областей, а також з депресивних регіонів; загроза скорочення виробництва через втрату деякими видами економічної діяльності міжнародної конкурентоспроможності; втрата експортного потенціалу деякими регіонами через зниження позитивного ефекту від відкриття європейського ринку; загроза надмірної залежності мешканців від бюджетного забезпечення; загроза недостатності ресурсів для утримання переданих до територіальних громад об'єктів; загроза подальшої консервації низькотехнологічних виробництв, що загострює проблему енергетичної і екологічної безпеки; загроза знекровлення вітчизняного бізнесу, а відтак безпеці регіону і підприємництва тощо.

Оцінюючи ситуацію за ланцюгом “сучасні виклики регіонального розвитку – загрози економічній безпеці – первинні – вторинні наслідки”, вважаємо за доцільне визначити наступні пріоритетні безпекозабезпечуючі напрямки управлінської діяльності:

структурне реформування економіки регіону. В більшості регіонів відсутні Програми структурного реформування економіки як складові стратегії їх розвитку. В управлінській діяльності місцевої влади питання в більшості випадків зводиться до реформування інституційної структури економіки регіону, в той час як реально вимагає комплексних змін, тобто таких, що стосуються секторальної, галузевої, відтворювальної і територіальної структури економіки. Економічний розвиток регіону слід розглядати в першу чергу через структурно-технологічну модернізацію його економіки, створення умов та цілеспрямоване інвестування у види економічної діяльності, що належать до вищих технологічних укладів;

підвищення ролі системоутворюючої функції державних підприємств, ефективності їх діяльності, в першу чергу, стратегічних. Розглядаючи роль державного підприємництва в розвитку регіонів, зазначимо, що в зарубіжній практиці вони часто виконують роль локомотива економічного зростання, привнесення інноваційних елементів в розвиток регіональної господарської системи, компенсатора негативних наслідків ринкових перетворень щодо ринку праці, антимонопольного регулятора. Як уже зазначалось нами в праці [6, с. 16], для ширшого і ефективнішого використання даного інструмента держави вимагає: продовження роботи з оптимізації масштабів державного сектора економіки в регіонах з паралельним підвищенням ефективності управління державним майном і державними корпоративними правами; призупинення приватизації стратегічно важливих підприємств; підвищення прозорості приватизаційних технологій; удосконалення механізмів управління державними підприємствами, що не підлягають приватизації. На часі в рамках даного напряму безпекозабезпечення регіону введення моніторингу використання державними підприємствами бюджетних коштів, стимулювання підвищення інноваційної та науково-технологічної складових їх діяльності;

посилення безпеки територіальної громади в умовах політичної, адміністративної, економічної, фінансової, фіскальної і екологічної децентралізації. Безпека територіальної громади залежатиме від послідовності і незмінності курсу центральної влади країни на децентралізацію, професійної компетентності працівників органів самоврядування, наявності і послідовної реалізації стратегії економічного розвитку. Одночасно особливої уваги вимагає якнайшвидше правове врегулювання земельних відносин, в першу чергу, щодо земель, які знаходяться за межами юрисдикції територіальної громади, ретельної оцінки майна, яке знаходиться в межах території громади і особливо того, що належить до комунальної власності. Без активізації економічного розвитку громад і регіонів адміністративно-територіальна реформа буде провальною. Інструменти активізації економічного розвитку мають бути задіяні з врахуванням досвіду країн, що здійснили успішне реформування. Ці інструменти повинні бути гнучкими і враховувати виклики і безпекові загрози, які стоять перед територіальними громадами і регіонами.

Серед інструментів активізації регіонального розвитку на особливу увагу заслуговують: кластероутворення, публічно-приватне партнерство, технології проектного менеджменту, стимулювання інноваційного та структурно-технологічного розвитку, які в сучасних умовах ще не знайшли належного розвитку в регіонах України.

Для забезпечення від загроз економічній безпеці в процесі утворення об'єднаних територіальних громад необхідна діагностика і прогнозування їх спроможності до економічного розвитку. Це має йти по шляху: 1) виявлення стану і можливостей інвестування в розвиток за рахунок місцевого бюджету, коштів підприємницького сектора, домогосподарств; 2) оцінки локального капіталу, його складових – фінансового, людського, інтелектуального, соціального як підстави для розвитку територіальних громад; 3) оцінки і прогнозування кумулятивного ефекту від об'єднання територіальних громад; 4) перегляду розроблених стратегій і програмних документів (якщо такі вже є); 5) посилення інформаційної бази прийняття управлінських рішень через розширення об'єктів статистичних спостережень (на окрему увагу заслуговують малі міста, які на сьогодні недостатньо представлені в регіональній статистиці), якісне формування паспортів

територій, що ввійшли до об'єднаних територіальних громад, гармонізацію регіональної статистичної звітності з відповідною звітністю країн ЄС;

підвищення безпеки підприємництва. Розглядаючи проблему в регіональному аспекті, варто врахувати повноважні можливості місцевих органів влади та пріоритетність окремих видів діяльності для різних регіонів в безпековому плані. Залежно від зазначеного критерія, розрізняємо чотири групи галузей: а) галузі (види економічної діяльності), які мають стратегічне значення не лише для регіональної економічної безпеки, але й економічної безпеки країни (паливно-енергетичний і оборонний комплекси, залізничний транспорт, зв'язок, сектор ІТ технологій); б) галузі, які мають велике значення для безпеки життєдіяльності як в регіоні, так і в країні (агропромисловий комплекс, житлово-комунальний сектор); в) галузі, які мають достатній економічний (виробничий, природний, людський) потенціал розвитку у регіоні; г) несировинні галузі, які конкурентоспроможні на світовому ринку; д) галузі, які мають достатній потенціал імпортозаміщення. Залежно від домінування в певному галузевому сегменті регіонального/національного ринку, має вироблятися регіональна політика підтримки цих виробництв;

модернізація системи соціального захисту в контексті економічної безпеки людини. При підготовці і наступній реалізації безпекових рішень слід враховувати об'єктивно існуючий зв'язок між економічною і соціальною безпекою, в першу чергу, безпекою людини. Сфера рівня життя населення регіону (територіальної громади) є віддзеркаленням результатів реформ, а порушення порогових значень відповідних індикаторів засвідчує рівень відповідальності центральної і місцевої влади за безпеку особи. Враховуючи зазначені вище виклики і загрози, розв'язання проблеми соціальної безпеки вимагає модернізації чинних механізмів, виходячи з зарубіжного досвіду. Оскільки чинне законодавство не передбачає залежність функцій територіальних громад від їх розмірів, то для менших громад завжди постає дилема – зменшити кількість публічних послуг чи збільшити місцеві податки і збори для їх надання, навіть при дії механізму освітніх і медичних субвенцій. З огляду на зарубіжний досвід, можливі такі варіанти розв'язання проблеми: а) встановлення ефективного мінімального розміру територіальної громади для кожного виду послуг; б) утворення асоціації громад для розв'язання проблеми; в) застосування практики користування послугами сусідньої територіальної громади на платній основі (що вже частково імплементується); г) делегування надання частини послуг на районний або обласний рівень; д) надання субсидій громаді на ці цілі; е) застосування гнучкого механізму сплати за послуги як інструментарію ефективного використання фінансових ресурсів територіальної громади;

міжрегіональне і міжмуніципальне співробітництво. Найбільш важливими і результативними напрямками міжрегіонального співробітництва в безпековому плані можуть стати: міжрегіональне співробітництво в питаннях енергетичної безпеки; інституціональна інтеграція регіональної інфраструктури між регіонами сусідніх країн; міжрегіональне співробітництво в питаннях внутрішньої і зовнішньої міграції, розміщення тимчасово переміщених осіб; співпраця регіонів в питаннях збереження природних ресурсів і екологічної безпеки; кооперація підприємств в розвитку інноваційних видів економічної діяльності; інтеррегіональне співробітництво щодо усунення асиметричності в розвитку прикордонної соціальної і технічної інфраструктури в регіонах України і сусідніх країн; подальша інституціональна інтеграція, спільний моніторинг реалізації угод та програм

співпраці. Міжрегіональне співробітництво в контексті розв'язання проблем економічної безпеки має бути спрямоване на подолання дезінтеграційних тенденцій, запобігання нерациональному переміщенню ресурсів, зокрема надлишковій міграції, невиправданій концентрації капіталу, посиленню міжрегіональної інтеграції.

Найважливішими сферами міжмуниципального співробітництва очевидно стануть співробітництво у розв'язанні проблеми територіальної доступності освітніх і медичних послуг для громадян, будівництва і експлуатації технічної і транспортної інфраструктури.

Висновки. Сучасні виклики регіонального розвитку загострюють проблему економічної безпеки регіонів, яку необхідно розглядати комплексно: як безпеку регіону, окремого сектора економіки регіону (галузі), міста, села, селища, об'єднаної територіальної громади, особи. Це зумовлює необхідність удосконалення існуючих методик оцінки. Враховуючи сучасні виклики регіонального розвитку регіонів, загрози їх економічній безпеці, важливо моніторити результативність впливу регіональних перетворень на всі об'єкти економічної безпеки, що може здійснюватись за запропонованою у статті системою індикаторів. Враховуючи, що визначальними факторами економічної безпеки регіону є його внутрішнє і зовнішнє середовище, важливо визначити пріоритетні безпекозабезпечуючі напрями управлінської діяльності. До них слід віднести: структурне реформування економіки регіону, підвищення ролі системоутворюючої функції державних підприємств і ефективності їх діяльності; посилення безпеки територіальних громад в умовах децентралізації; підвищення безпеки підприємництва; модернізація системи соціального захисту в контексті економічної безпеки особи; підвищення безпеки підприємництва; міжрегіональне і міжмуниципальне співробітництво.

Перспективи подальших досліджень. Емпіричні розвідки щодо реалізації цих напрямів роботи можуть стати предметом подальших досліджень і дозволять виявити бар'єри інституалізації процесу забезпечення економічної безпеки регіону.

Література

1. Бабець І. Г. Теоретико-методологічні основи дослідження економічної безпеки регіонів в умовах євроінтеграції України / І. Г. Бабець // Основи формування економічної безпеки України: колект. моногр. / за заг. ред. д. е. н. І. П. Мойсеєнко. – Льв. ДУВс. – Львів : СПОЛОМ, 2011. – 208 с.
2. Система економічної безпеки / за заг. ред. А. І. Сухорукова / Національний інститут проблем міжнародної безпеки.
3. Ляшенко О. М. Пірамідальне оцінювання ієрархії економічної безпеки / О. М. Ляшенко // Економічна безпека держави і науково-технологічні аспекти її забезпечення: праці наук.-практ. семінару з міжнародною участю (21–22 жовт. 2010) відп. ред. Письменний Є. М., Караєва Н. В., Черкаси: вид. Чабаненко Ю. А., 2010. – 406 с.
4. Ареф'єва О. В. Управління розвитком економічних систем: теорія, механізм регулювання і управління: моногр. / Ареф'єва О. В., Прохорова. – Харків–Укр ДАЗТ, 2010. – 301 с.
5. Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні: наук. доповідь / за наук. ред. В. С. Кравців: ДУ Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України. – Львів, 2016. – 218 с. (Серія "Проблеми регіонального розвитку").

6. Мельник А. Ф. Ідентифікація структурно-технологічної деформації економіки регіонів як база вибору механізмів регіональної структурної політики. – Вісник ТНЕУ, № 1, 2014. – С. 23–35.
7. Кінзерський Ю. Проблеми розбудови інституту власності у світлі модернізації економіки. – Вісник КНЕУ, №4. – 2010. – С. 15–23.
8. *urkrstat.org*- публікація документів. [Ktpps ://ukrstat.org/uk/operativ/ menu –u/sestr.htm](https://ukrstat.org/uk/operativ/menu-u/sestr.htm)
9. Бушуев В. В. Энергетическая безопасность России / В. В. Бушуев, Н. И. Воропай, А. М. Настепанов, Ю. К. Шафранин и др. – Новосибирск: Наука, Сибирская издательская фирма РАН. – 1998. – 302 с.
10. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України (за ред. А. І. Сухорукова) // Національний інститут проблем міжнародної безпеки. – К., 2003. – 64 с.
11. Степашко В. С. Моделі розрахунку інтегрального індексу для груп первинних економічних показників / В. С. Степашко, І. М. Мельник, Т. К. Кваша, Р. В. Волощук // Науково-технічна інформація. – 2005. – № 2. – С. 8–12.
12. Мельник А. Державне підприємництво в умовах трансформації управління національною економікою / А. Мельник, І. Тинська // Вісник ТНЕУ. – 2014. – № 2. – С. 143–145.

References

1. Babets I. H. Teoretyko-metodolohichni osnovy doslidzhennia ekonomichnoi bezpeky rehioniv v umovakh yevrointehratsii Ukrainy [Theoretical and methodological basis of research of regional economic security in terms of European integration of Ukraine] *Osnovy formuvannia ekonomichnoi bezpeky: kolekt. monohrafiia [Basis of formation of Ukraine's economic security: monograph]*. Lviv : SPOLOM, 2011, 208 p. [in Ukrainian].
2. Systema ekonomichnoi bezpeky [System of economic security]. Natsionalnyi instytut problem mizhnarodnoi bezpeky [National Institute of International Security Problems] [in Ukrainian].
3. Liashenko O. M. Piramidalne otsiniuvannia iierarkhii ekonomichnoi bezpeky [Pyramidal assessment of economic security hierarchy] *Ekonomichna bezpeka derzhavy i naukovo-tekhnologichni aspekty yii zabezpechennia: pratsi nauk.-prakt. seminaru z mizhnarodnoiu uchastiu (21–22 zhovt. 2010) [National economic security, scientific and technological aspects of its assurance: collected papers]*. Cherkasy: vyd. Chabanenko Yu. A., 2010, 406 p. [in Ukrainian].
4. Arefieva O. V. Upravlinnia rozvytkom ekonomichnykh system: teoriia, mekhanizm rehuliuвання i upravlinnia: monohr. [Managing the development of economic systems: theory, mechanism of regulation and management: monograph]. Kharkiv–Ukr DAZT, 2010, 301 p. [in Ukrainian]
5. Terytorialnyi rozvytok ta rehionalna polityka v Ukraini: nauk. dopovid (za nauk. red. V. S. Kravtsiv: DU Instytut rehionalnykh doslidzhen im. M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy) [Territorial development and regional policy in Ukraine: scientific report (ed. V.S. Kravtsiv: SI M. I. Dolishnyi Institute of Regional Research of NAS of Ukraine)]. Lviv, 2016, 218 p. [in Ukrainian].

6. Melnyk A. F. Identyfikatsiia strukturno-tekhnologichnoi deformatsii ekonomiky rehioniv yak baza vyboru mekhanizmiv rehionalnoi strukturnoi polityky [Identification of structural and technological deformation of regional economies as a basis for choosing mechanisms of regional structural policy]. *Visnyk TNEU – Bulletin of TNEU*, 2014, No. 1, pp. 23–35 [in Ukrainian].
7. Kinzerskyi Yu. Problemy rozbudovy instytutu vlasnosti u svitli modernizatsii ekonomiky [Problems of development of the institution of property from the perspective of economic modernization]. *Visnyk KNEU – Bulletin of KNEU*, 2010, No. 4, pp. 15–23 [in Ukrainian].
8. urkrstat.org- publikatsiia dokumentiv, from ukrstat.org/uk/ operativ/ menu –u/sestr.htm [in Ukrainian].
9. Bushuev V.V., Voropai N.Y., Nastepanov A.M., Shafranin Yu.K. Energeticheskaia bezopasnost Rossii [Energetic security of Russia]. Novosibirsk: Nauka, Sibirskaia izdatelskaia firma RAN, 1998, 302 p. [in Russian].
10. Metodichni rekomendatsii shchodo otsinky rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy (za red. A. I. Sukhorukova) [Methodological recommendations on assessing the level of economic security (ed. A.I. Sukhorukov)]. Natsionalnyi instytut problem mizhnarodnoi bezpeky [*National Institute of International Security Problems*]. Kyiv, 2003, 64 p. [in Ukrainian].
11. Stepashko V. S., Melnyk I.M., Kvasha T.K., Voloshchuk R.V. Modeli rozrakhunku intehralnogo indeksu dlia hrup pervynnykh ekonomichnykh pokaznykiv [Models of integral index calculation for groups of primary economic indicators]. *Naukovo-tekhnichna informatsiia – Scientific and technical information*, 2005, No. 2, pp. 8–12 [in Ukrainian].
12. Melnyk A., Tynska I. Derzhavne pidpriemnytstvo v umovakh transformatsii upravlinnia natsionalnoi ekonomikoii [State-owned entrepreneurship under conditions of transformation in management of national economy]. *Visnyk TNEU – Bulletin of TNEU*, 2014, No. 2, pp. 143–145 [in Ukrainian].

Редакція отримала матеріал 23 грудня 2016 р.